

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΣΟΦΙΑ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ¹

Ευαγγελίας Γ. Δάφνη
(Αν.Καθηγήτριας ΑΠΘ)

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η Σοφία Σολομώντος είναι το νεότερο και μεγαλειωδέστερο όλων των βιβλίων της Παλαιοδιαθηκικής Σοφιολογικής Γραμματείας. Εικάζεται ότι συνεγράφη πρωτοτύπως στην Ελληνική γλώσσα στην Αλεξάνδρεια τής Αιγύπτου τον 1^ο αι. π.Χ. και συμπεριλήφθηκε στον Αλεξανδρινό ή ευρύτερο κανόνα της Παλαιάς Διαθήκης, δηλαδή στη Μετάφραση των Ο΄. Το βιβλίο αυτό της «θείας σοφίας» (Κλήμ. Αλεξ., Στρωμ. IV16, 103.2) ανήκει στα λεγόμενα Δευτεροκανονικά ή Αναγινωσκόμενα. Συνδυάζει παλαιοδιαθηκικό θεολογικό και Ελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό. Αποτελεί δε είδος *compendium* της Ιστορίας και της Θεολογίας της Παλαιάς Διαθήκης (ΠΔ), εκπεφρασμένης κατά τρόπο απaráμιλλο στην Ελληνική γλώσσα. Προήλθε από τη γραφίδα πιστού Ελληνόφωνου Αλεξανδρινού Ιουδαίου, ο οποίος φαίνεται ότι υπήρξε βαθύς γνώστης και λάτρης της Κλασικής Ελληνικής γραμματείας. Όμως, εξ αιτίας ίσως της προελεύσεώς του από την Ιουδαϊκή Διασπορά και της συγγραφής του πρωτοτύπως στην Ελληνική γλώσσα, το βιβλίο της Σοφίας Σολομώντος ουδέποτε αναγνώσθηκε στη Συναγωγή. Αντιθέτως, υιοθετήθηκε εξ αρχής από την Αρχέγονη Εκκλησία, επηρέασε αποφασιστικά τη γλώσσα και διάνοιξε νέους ορίζοντες στη θεολογία της. Ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού, διανοείται θεολογικά και συνάμα φιλοσοφικά. Εκφράζει εξελιγμένες αντιλήψεις του Ελληνιστικού Ιουδαϊσμού περί σοφίας, δικαιοσύνης, τελικής κρίσεως και μεταθανάτιας ζωής. Δεν χρησιμοποιεί απλώς τη γλώσσα της Μεταφράσεως των Ο΄, αλλά δημιουργεί ο ίδιος νεολογισμούς, οι οποίοι αποτελούν εκφράσεις κατανόησης και ερμηνείας της Υπερφυσικής Θείας Αποκαλύψεως. Οι Νεολογισμοί αυτοί υιοθετήθηκαν κυρίως κατά τη διαμόρφωση της χριστιανικής θεολογικής, τριαδολογικής, χριστολογικής, πνευματολογικής,

¹ Η παρούσα διάλεξη στηρίζεται στη μονογραφία μου «Άγνωσία και Γνώσις Θεοῦ. Συμβολή εις τήν ἔρευναν τῆς γλώσσης καὶ τῆς θεολογίας τῆς Σοφίας Σολομώντος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ β΄ θεολογικοῦ παραρτήματος (ΣοφΣολ. 13-15), Παλαιά Διαθήκη – Μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα / Vetus Testamentum - Septuaginta 1, Θεσσαλονίκη 2018» και στο ἄρθρο μου “Plato’s *Apology of Socrates and Sapientia Salomonis* on atheism”, *Verbum et Ecclesia* 40 (2019) <https://verbumetecclisia.org.za/index.php/ve/article/view/2039/3947>, προσαρμοσμένα στη δημοτική και το μονοτονικό. Εκεί ο ενδιαφερομένος αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει τις σχετικές παραπομπές και περαιτέρω βιβλιογραφία.

ανθρωπολογικής και σωτηριολογικής ορολογίας και διδασκαλίας, αποτυπώθηκαν δε στα δογματικά και τα υμνολογικά κείμενα της Εκκλησίας. Ευλόγως λοιπόν το βιβλίο αυτό της «παναρέτου σοφίας», που αντιπαρατίθεται στη ψευδώνυμη σοφία και γνώση (Κλήμ. Αλεξ., Στρωμ. II 22, 136.3), ελκύει έντονο το ερευνητικό ενδιαφέρον της σύγχρονης Βιβλικής Επιστήμης, καθόσον αυτή εστιάζει στην ανάδειξη των βιβλικών απαρχών της Χριστιανικής Θεολογίας.

Εάν θελήσουμε να εξετάσουμε τη σχέση Θεού και ανθρώπου στη Σοφία Σολομώντος, τότε πρέπει απαραίτητα να λάβουμε υπόψιν τις διακρίσεις, τις οποίες το ίδιο το βιβλίο εισηγείται, μεταξύ καλών/αγαθών και κακών/πονηρών ανθρώπων, ευσεβών και ασεβών, δικαίων και αδίκων. Οι έννοιες αυτές ορίζονται σύντομα και περιεκτικά και προσδιορίζονται στη Σοφία Σολομώντος (η οποία είναι ποιητικό κείμενο) στα πλαίσια του παραλληλισμού των μελών, ιδιαίτερα στα κεφάλαια 1-3, όπου τίθεται το πρόβλημα της Πρακτικής Αθεΐας και στο λεγόμενο β' θεολογικό παράρτημα (ΣοφΣολ. 13-15) όπου εξηγείται η διήκουσα έννοια ολόκληρης της Παλαιάς Διαθήκης, δηλαδή η Μονοθεΐα εν αντιπαραθέσει προς την Πολυθεΐα και την Πρακτική Αθεΐα, ως εκφάνσεις της Αγνωσίας Θεού, οι οποίες δέσποζαν στο πολιτισμικό περιβάλλον του Αρχαίου Ισραήλ και επέδρασαν καταλυτικά επ' αυτού, από τις απαρχές του μέχρι τους Ελληνιστικούς χρόνους. Στα κεφάλαια αυτά της Σοφίας Σολομώντος, έργου του Αλεξανδρινού Ιουδαϊσμού που γράφτηκε εξαρχής στην Ελληνική γλώσσα, έντονοι είναι οι γλωσσικοί και ιδεολογικοί υπαινιγμοί στην πλατωνική *Απολογία Σωκράτους*.

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Το 399 π.Χ., τρεις εχθροί του σοφού και δίκαιου Σωκράτη, γιου των Αθηναίων, Σωφρονίσκου και Φαιναρέτης, τον κατηγορήσαν για διαφθορά της νεολαίας και ασέβεια και ζήτησαν τη θανατική του καταδίκη. Σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, ο Πλάτων παρουσίασε την *Απολογία Σωκράτους*, ένα από τα τέσσερα πλατωνικά έργα (τα λοιπά: *Ευθύφρων*, *Φαίδων* και *Κρίτων*) που αναφέρονται στις τελευταίες ημέρες του Σωκράτη πριν πιεί το κώνειο. Περιλαμβάνει τους λόγους που εκφώνησε στο δικαστήριο για την υπεράσπισή του ενάντια στις άδικες κατηγορίες των διαβολέων και συκοφαντών του. Το αναγινωσκόμενο ή δευτεροκανονικό βιβλίο της Σοφίας Σολομώντος αναφέρεται στην αντίθεση και μισάνθρωπη δραστηριότητα των αδίκων και στις πονηρές μεθοδείες τους που σκοπό έχουν να εκμηδενίσουν την ηθική και σωματική υπόσταση των δικαίων. Το βιβλίο αυτό της Ιουδαιοελληνιστικής Σοφιολογικής Γραμματείας ξεκινά με έκκληση προς τους ηγέτες της γης να αγαπήσουν τη δικαιοσύνη (1:1). Η δικαιοσύνη είναι ένας από τους σημαντικότερους θεολογικούς όρους της Παλαιάς Διαθήκης. Αναφέρεται στον ατομικό και κοινωνικό βίο του ανθρώπου που συμμορφώνεται με πιστότητα στις εντολές του Θεού. Ειδικά ο Πλάτων εξήρε τον όρο αυτό ως βασική αρετή του ελληνικού πολιτισμού και της

ελληνικής σκέψης. Υπ' αυτή την έννοια, θα προσπαθήσω στη συνέχεια να συγκρίνω κάποια γλωσσικά και ιδεολογικά σχήματα της πλατωνικής *Απολογίας Σωκράτους* και του βιβλίου της Σοφίας Σολομώντος σε σχέση με το πρόβλημα του αθεΐας. Η έννοια της «αθεΐας» εκφράζεται και στα δύο έργα με το σημασιολογικό πεδίο των λέξεων «άσεβής» και «άσεβεια».

Η λέξη «άθεΐα» δεν αποτελεί σύγχρονο νεολογισμό, αλλ' απαντά ως τεχνικός όρος ήδη στην Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο' δηλαδή στον ευρύτερο Αλεξανδρινό κανόνα που διαφέρει από τον Παλαιστινό, εκπροσωπούμενο από το Μασωριτικό (Μ') Εβραϊκό κείμενο της ΠΔ. Ειδικά στο Α' Μακκ. 16:17 κατά τον Αλεξανδρινό κώδικα, ο οποίος εν σχέσει προς τους άλλους αρχαίους κώδικες που περιέχουν το κείμενο της ΠΔ παρουσιάζει πλείστες ιδιομορφίες υψίστου θεολογικού ενδιαφέροντος, λέγεται περί του Πτολεμαίου του Αβουβου ότι: *έποίησεν άθεΐαν (αντί άθεσίαν) μεγάλην και άπέδωκεν κακά άντι άγαθών. Ο Σύμμαχος ο Εβωνίτης (2^{ος} αι. μ.Χ.), ο οποίος εκπόνησε ανταγωνιστική προς τους Ο' μετάφραση της ΠΔ από Εβραϊκό πρωτότυπο, διαβάζει επίσης στο Ωσ. 4:15 «άθεΐα» αντί του εβραϊκού «αβών» (=άμαρτία. Ο' Ων). Ταυτίζει έτσι την ειδωλολατρεία και την ψευδορκία με την άθεΐα:*

Συ δέ, Ισραηλ, μή άγνόει, και Ιουδα, μή είσπορεύεσθε είς Γαλγαλα και μή άναβαίνετε είς τόν οΐκον άθεΐας (S Ων) και μή ομνύετε ζώντα κύριον.

Ορισμό της αθεΐας, την οποία όμως ονομάζει «*άθεότητα*» εν αντιδιαστολή προς τη «*δεισιδαιμονία*», δίδει ο Πλούταρχος (45-120 μ.Χ.) στα «*Ηθικά*» του, στην πραγματεία «*Περί Δεισιδαιμονίας*». Θεωρεί την «*άθεότητα*» και τη «*δεισιδαιμονία*» ως είδη της «*περί θεών άμαθίας*» και «*άγνοιας*», τα οποία ερείδονται επί «*κρίσεως ψευδοῦς*» και «*πάθους*» εν είδει «*άπάτης*» και «*διαστροφών ψυχῆς*» (164ε-στ). Υπογραμμίζει ότι η αθεΐα δημιουργεί σκληρούς χαρακτήρες και ήθη, η δε δεισιδαιμονία μαλακούς. Συγκρίνοντας τον άθεο με τον δεισιδαίμονα διαπιστώνει ότι:

ἔοικε γάρ ο μέν άθεος άκίνητος εΐναι πρός τὸ θεΐον, ο δέ δεισιδαίμων κινούμενος ως ού προσήκει διαστρέφεσθαι.

Τέλος καταδεικνύει ο Πλούταρχος τη ματαιότητα της αθεΐας (166δ) παραφράζοντας το Αμ. 9:3:

... ο δέ τήν τῶν θεῶν άρχήν ως τυραννίδα φοβούμενος σκυθρωπήν και απαραίτητον ποῦ μεταστῆ ποῦ φύξη, ποίαν γῆν άθεον εὔρη, ποίαν θάλατταν; είς τί καταδύς τοῦ κόσμου μέρος και άποκρύψας σεαυτόν, ὤ ταλαίπωρε, πιστεύσεις ὅτι τόν θεόν άποπέφευγας;

Η ρήση αυτή ανακαλεί στη μνήμη το β' θεολογικό παράρτημα (ΣοφΣολ. 13-15) της Σοφίας Σολομώντος όπου λέγεται ότι:

13:1 Μάταιοι μεν γάρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία

13:10 Ταλαίπωροι δὲ καὶ ἐν νεκροῖς αἱ ἐλπίδες αὐτῶν, οἵτινες ἐκάλεσαν θεοὺς ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων.

Καί

15:14 πάντες δὲ ἀφρονέστατοι καὶ τάλανες ὑπὲρ ψυχὴν νηπίου οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ σου καταδυναστεύσαντες αὐτόν.

Ολίγα περί του περιεχομένου

Η πλατωνική απολογία του Σωκράτη περιλαμβάνει τρεις λόγους. Καθένας από αυτούς χωρίζεται από τους υπόλοιπους με την ψηφοφορία των δικαστών που μεσολαβεί. Φαίνεται να αντικατοπτρίζουν την πραγματική πορεία των γεγονότων: (1) απολογία, (2) αναφορά μετά την έκδοση της καταδικαστικής απόφασης και (3) αποχαιρετιστήριο λόγος, στον οποίο σχολιάζεται η θανατική καταδίκη. Μετά από μερικές προκαταρκτικές παρατηρήσεις, ο Σωκράτης δηλώνει ότι θα μιλήσει αυθόρμητα, όπως μιλούσε πάντοτε στους Αθηναίους (κεφάλαιο 1). Το κύριο μέρος της απολογίας χωρίζεται σε δύο τμήματα. Στα κεφάλαια 2-10, ο πλατωνικός Σωκράτης επιχειρεί να δείξει ότι είναι θύμα μακροχρόνιας εκστρατείας συκοφαντικής δυσφήμισής του. Στα κεφάλαια 11-16, επιχειρηματολογεί ενάντια στον παραλογισμό του κατηγορητηρίου. Ανασκευάζει πρώτα την κατηγορία περί διαφθοράς της νεολαίας και στη συνέχεια αντικρούει την κατηγορία περί ασεβείας κατά των θεών της Αθήνας. Στα κεφάλαια 16-22, παρουσιάζει τις πράξεις του ως πλήρως ανταποκρινόμενες στην αποστολή που του εμπιστεύθηκε ο Θεός. Διότι θεωρεί ότι αποδέχθηκε τη αληθινή θεϊκή κλήση του βίου του να είναι φιλόσοφος, δηλαδή, να είναι λάτρης της σοφίας, για να εκριζώσει τις κοινές παρανοήσεις σχετικά με α) την αξία της επίγειας δόξας και της τύχης και β) το κύριο μέλημα των ανθρώπων για την επίγεια ζωή τους. Αυτή η αποστολή του όμως ήταν συνδεδεμένη με θανάσιμο κίνδυνο. Τα κεφάλαια 25-28 περιέχουν την πιο ενδιαφέρουσα πρόκληση του Σωκράτη ενώπιον του δικαστηρίου: Ο Σωκράτης πιστεύει ότι αντί για τιμωρία, αξίζει ανταμοιβή. Η εξορία, καθώς και η συνήθης άρση των πολιτικών δικαιωμάτων του μετά από μια δικαστική καταδίκη για ασεβεία, θα τον εμπόδιζε να συνεχίσει την προηγούμενη αποστολή του ως ελεγκτή ανθρώπων. Μια τέτοια ζωή όμως δεν θα άξιζε να την ζήσει ο Σωκράτης. Ο αποχαιρετιστήριο λόγος του μετά την εκφώνηση της ετυμηγορίας (κεφάλαια 29-33) ασχολείται με την έννοια του θανάτου και το ερώτημα αν ο θάνατος είναι κακό ή καλό πράγμα, θυμίζοντας έτσι την προβληματική του Γεν. 2-3.

Το κατηγορητήριο

Ο Σωκράτης κατηγορήθηκε ότι ήταν άδικος, ενεργούσε παράνομα, διέφθειρε τη νεολαία και δεν αναγνώριζε τους θεούς του πολιτείας, αλλά λάτρευε καινά δαιμονικά όντα (24β). Η πλατωνική απολογία αποκαλύπτει τις ακόλουθες αντιφάσεις και πλάνες στο κατηγορητήριο αυτό:

Οι κατήγοροι του Σωκράτη - βασισμένοι σε μια κακώς νοούμενη αναλογία, εκτοξεύουν ψευδώς ως αυτονόητες όλες τις μομφές που διέθεταν στη φαρέτρα τους, τις οποίες θα μπορούσε να εκτοξεύσει κανείς εναντίον όλων εκείνων που ασχολούνταν με τη φιλοσοφία. Ισχυρίζονται δηλαδή ότι ερευνά τα υπερουράνια φαινόμενα και τα υπόγεια, αρνείται την ύπαρξη των θεών και προσπαθεί να κάνει τον ήσσονα λόγο κρείττονα, όπως οι σοφιστές. Τον μέμφονται ότι δεν υπάκουε στους μάντεις, φοβόταν τον θάνατο και θεωρούσε τον εαυτό του σοφό χωρίς να είναι (28ε-29α). Στηριζόμενος κάποιος σ' αυτόν τον λανθασμένο συλλογισμό, θα μπορούσε να τον θανατώσει ή να τον εκδιώξει ή να τον ατιμάσει αφαιρώντας τα πολιτικά του δικαιώματα (30δ). Ο Μέλητος, ωστόσο, απαιτεί τη θανατική του καταδίκη.

Ο πλατωνικός Σωκράτης, από την άλλη πλευρά, επισημαίνει την αποτυχημένη λογική και την ακυρότητα των επιχειρημάτων των κατηγορών του. Τονίζει ότι ο άδικος θάνατος του δικαίου είναι το μεγαλύτερο κακό που μπορεί να συμβεί στην πολιτεία (30δ). Ο ίδιος ο Σωκράτης κάνει χρήση του δικαιώματος αυτοάμυνας ως αθηναϊκού νομικού μέσου, όχι για δικό του όφελος, αλλά χάριν των Αθηναίων δικαστών, για να τους προστατεύσει από το να θανατώσουν άδικα το δώρο που χάρισε ο Θεός στην πόλη, διαπράττοντας έτσι μέγα αμάρτημα (30δ-ε).

Συκοφάντες και κατήγοροι

Πολλοί ήταν οι συκοφάντες που μετέρχονταν διάφορες ραδιουργίες και μηχανοραφίες εναντίον του Σωκράτη (18β.19α): (1), από τη μια μεριά ήταν αυτοί που για πολλά χρόνια, κινούμενοι από φθόνο και κακότητα, διέδιδαν ψεύδη και δημιουργούσαν αρνητικό κλίμα εναντίον του (18δ), όπως χαρακτηριστικά εκφράζεται στην κωμωδία του Αριστοφάνη *Νεφέλες* και (2), από την άλλη πλευρά ήταν η κλίκα του Αθηναίου αριστοκράτη πολιτικού Άνυτου. Από τους κόλπους της κλίκας αυτής εμφανίστηκαν ως κατήγοροι, για να μετατρέψουν τη συκοφαντία σε νομική υπόθεση και να οδηγήσουν το Σωκράτη σε δίκη με την κατηγορία ότι παραβίασε τον αθηναϊκό νόμο (1) ο Μέλητος για τους ποιητές, (2) ο Άνυτος για τους τεχνίτες και τους πολιτικούς και (3) ο Λύκων για τους ρήτορες (23ε). Ο Σωκράτης παραδέχεται ότι περισσότερο φοβόταν τους συκοφάντες παρά τους κατηγορούς, επειδή οι συκοφάντες παραμένουν ανώνυμοι, εργάζονται στο σκοτάδι και αυξάνουν τις κατηγορίες εναντίον κάποιου που είναι απών και δεν έχει τη δυνατότητα να αμυνθεί (18γ). Με τον τρόπο αυτό, συνοψίζεται στην πλατωνική *Απολογία Σωκράτους* το έργο

του ανώνυμου αντίθεου όντος το οποίο χαρακτηρίζεται στο Γεν. 3 ως «όφιος», χωρίς να είναι, και κάνει ψευδή προφορική δήλωση διαστρεβλώνοντας το λόγο του Θεού με σκοπό να παραπλανήσει τα ανθρώπινα όντα, να τα υποκινήσει σε εξέγερση, να βλάψει την προσωπική σχέση μεταξύ Θεού και πρωτοπλάστων και να προκαλέσει την αμαρτία και το θάνατο.

Οι συκοφάντες του Σωκράτη ήταν ψιθυριστές σαν τον αρχαίο όφι. Διέδιδαν ψιθύρους στους νέους και τους ενήλικες της Αθήνας ότι «υπάρχει τάχα ένας Σωκράτης που είναι σοφός και εξερευνά τα επουράνια και τα υπόγεια φαινόμενα και κάνει τον ήσσονα λόγο να φαίνεται κρείττων» (18β). Διαστρεβλώνοντας τις θέσεις του Σωκράτη και αντικαθιστώντας τις με τις δικές τους ανυπόστατες εικασίες, οι συκοφάντες παραπλανούσαν τους ανθρώπους και τους έκαναν να πιστέψουν ότι κάποιος, που μελετά τα πράγματα αυτά, δεν μπορεί να πιστεύει στην ύπαρξη θεών (18γ). Εντεύθεν, η κατηγορία και ο πλατωνικός ορισμός του αθεΐας. Στην απολογία του, ο Σωκράτης προσπαθεί πρώτα να αντικρούσει τις κατηγορίες των συκοφαντών και να υπερασπιστεί τον εαυτό του ενάντια στις παράνομες, ύπουλες επιθέσεις των κατηγορών του, σύμφωνα με το θέλημα του Θεού και τον αθηναϊκό νόμο (19α). Ο πλατωνικός Σωκράτης ξεκαθαρίζει από την αρχή ότι οι κατηγοροί του δεν λένε την αλήθεια (17γ). Έκαναν προσωπικές επιθέσεις εναντίον του, ψευδόμενοι απρόσεκτα. Ακόμη και ο ίδιος «δεν θα μπορούσε να αναγνωρίσει τον εαυτό του στην ψεύτικη εικόνα που φιλοτέχνησαν γι' αυτόν και διέδιδαν ασύστολα στους Αθηναίους οι συκοφάντες του (17α). Τους επιτίθεται κατά μέτωπον παρουσιάζοντάς τους ως ανθρώπους πείσμονες και σκληροτράχηλους. Επειδή όμως είναι πολυάριθμοι «έχουν φλομώνει τα αυτιά των δικαστών με τη συνεχή μαζική συκοφαντία τους». Προβάλλουν επίμονα την πεποίθησή τους ότι ο Σωκράτης διαφθείρει τη νεολαία και είναι άθεος (23ε). Ο Σωκράτης, όμως, εκθέτει το ψεύδος τους και αποδεικνύει ότι τα επιχειρήματά τους είναι λογικώς άτοπα και ηθικώς άκυρα. Έχοντας την πεποίθηση ότι το δίκιο ήταν με το μέρος του, δεν είχε προετοιμάσει το λόγο του ενώπιον των δικαστών και προσπαθούσε αυθόρμητα και ανεπιτήδευτα να αντικρούσει τα επιχειρήματα των κατηγορών του, οι οποίοι προκαταλάμβαναν την κρίση των δικαστών ισχυριζόμενοι ότι ο Σωκράτης ήταν επικίνδυνος ρήτορας (17β-γ). Ο Σωκράτης αποκαλεί ειρωνικά τον Μέλητο, «αγαθό και φιλόπολη / φίλο της πόλης / πατριώτη» (24β) για να στιγματίσει την ασυνέπεια των λόγων και των έργων του Μελήτου και να δημιουργήσει στους δικαστές σοβαρές αμφιβολίες τόσο για την εκδοχή των γεγονότων που παρουσιάζει όσο και για τα κίνητρα του. Ο Σωκράτης δεν ήταν υπεύθυνος για όσα του καταμαρτυρούνταν και τούτο θεωρεί ότι αποδεικνύεται αβίαστα από το γεγονός ότι ο Μέλητος ενεργεί παράνομα επειδή αστειεύεται σε ένα σοβαρό ζήτημα, σύροντας επιπόλαια ανθρώπους στη δικαιοσύνη και εκθέτοντας τους σαν να ήταν εκείνος ο φύλακας των πραγμάτων για τα οποία δεν είχε ενδιαφερθεί ποτέ σε ολόκληρη τη ζωή του (24γ; 26ε; 27α-β)

Ιδανικός κριτής και ιδανικός ρήτορας

Σύμφωνα με τον Σωκράτη, ιδανικός κριτής / δικαστής δεν είναι αυτός που γενικώς εκδίδει ευνοϊκές αποφάσεις στο δικαστήριο, αλλά εκείνος που έχει την εξουσία να κρίνει και να αποφασίζει αμερόληπτα και χωρίς προκατάληψη (35γ). Διότι ο όρκος που έδωσε τον δεσμεύει να μην ευνοεί τους αρεστούς και να κρίνει σύμφωνα με τους νόμους της πολιτείας.

Οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ κάθηται ὁ δικαστής, ἐπὶ τῷ καταχαρίζεσθαι τὰ δίκαια, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κρίνειν ταῦτα· καὶ ὁμῶμοκεν οὐ χαριεῖσθαι οἷς ἂν δοκῆ αὐτῷ, ἀλλὰ δικάσειν κατὰ τοὺς νόμους.

Η αρετή του δικαστή συνίσταται στο να διακρίνει αν κάποιος έχει δίκιο. Η αρετή του ρήτορα είναι να εκφράζει την αλήθεια (17β):

Τὸ γὰρ μὴ αἰσχυνοῦναι ὅτι αὐτίκα ὑπ' ἐμοῦ ἐξελεγχθήσονται ἔργῳ, ἐπειδὴν μὴδ' ὀπωσιοῦν φαίνωμαι δεινὸς λέγειν, τοῦτό μοι ἔδοξεν αὐτῶν ἀναισχυντότατον εἶναι, εἰ μὴ ἄρα δεινὸν καλοῦσιν οὗτοι λέγειν τὸν τάληθῆ λέγοντα: εἰ μὲν γὰρ τοῦτο λέγουσιν, ὁμολογοῖν ἂν ἔγωγε οὐ κατὰ τούτους εἶναι ῥήτωρ. οὗτοι μὲν οὖν, ὥσπερ ἐγὼ λέγω, ἢ τι ἢ οὐδὲν ἀληθὲς εἰρήκασιν, ὑμεῖς δέ μου ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν—οὐ μέντοι μὰ Δία, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὥσπερ οἱ τούτων,

Εάν οι συκοφάντες του Σωκράτη θεωρούν δεινό ρήτορα αυτόν που λέει την αλήθεια, τότε ο Σωκράτης αποδέχεται το χαρακτηρισμό του ρήτορα, αλλά όχι όμως με τον τρόπο που τον εννοούν αυτοί. Διότι το πιο επαίσχυντο μέρος της συμπεριφοράς τους είναι ότι δεν αισχύνονται που ο Σωκράτης θα τους ελέγξει και θα φέρει στο φως τα ψεύδη τους. Αυτές οι δηλώσεις του Σωκράτη περί του ιδανικού ρήτορα αντιπαρατίθενται στις προσπάθειες των ρητόρων με τους δικανικούς λόγους τους να κερδίζουν τις δίκες και να λαμβάνουν χρήματα, ανεξάρτητα από το αν ο πελάτης τους έχει δίκιο ή άδικο.

Τα επιχειρήματα του Σωκράτη

Ο Σωκράτης αναλύει τη λογική του κατηγορητηρίου και τη στρατηγική των κατηγορών του πολύ προσεκτικά και με ακρίβεια. Εξετάζει τα επιμέρους επιχειρήματα για να εξακριβώσει εάν είναι λογικά και ηθικά, έγκυρα ή άκυρα. Όσον αφορά τη διαφθορά των νέων, θέτει πρώτα απ' όλα το ερώτημα «ποιος μπορεί να εκπαιδεύσει και να βελτιώσει τους νέους». Από τη σκοπιά των κατηγορών του, προκύπτει ότι διδάσκαλοι των νέων θα μπορούσαν να είναι οι νόμοι, οι δικαστές, οι σύμβουλοι, οι πολίτες που μετέχουν στη συνέλευση, όλοι δηλαδή οι Αθηναίοι καθώς και οι ξένοι που παρεπιδημούν στην Αθήνα, δηλαδή οι πάντες εκτός του Σωκράτη.

Επιπλέον, τον κατηγορούσαν ότι χρηματιζόταν για να εκπαιδεύει τους νέους, όπως οι σοφιστές, το επάγγελμα των οποίων ο Σωκράτης περιφρονούσε, διότι οι σοφιστές εμφανίζονταν ως δάσκαλοι της σοφίας που μετακινούνταν από πόλη σε πόλη και έπειθαν τους νέους να διακόψουν τις δωρεάν συναναστροφές με τους συμπολίτες τους για να προσκολληθούν σ' αυτούς επ' αμοιβή και επιπλέον να τους είναι ευγνώμονες επειδή τους μετέβαλαν από μαθητές σε πελάτες. Η πραγματική αιτία των προκαταλήψεων εναντίον του και της κακής φήμης που κυκλοφορούσε γι' αυτόν, λέει ο Σωκράτης, είναι ένα είδος σοφίας πέρα από τα ανθρώπινα μέτρα που του απέδιδαν οι συκοφάντες και κατήγοροί του. Αυτή η προκατάληψη ανάγεται στο μαντείο των Δελφών και στον Χαιρεφώντα, ο οποίος είχε ζητήσει να πληροφορηθεί από τον Απόλλωνα, αν υπήρχε κάποιος σοφότερος από το Σωκράτη (21α). Η Πυθία τον είχε διαβεβαιώσει ότι δεν υπήρχε κανένας σοφότερος. Αυτή η αφήγηση για το μαντείο είναι ένας τρόπος οικοδόμησης γέφυρας ανάμεσα στην κατηγορία για διαφθορά της νεολαίας και την κατηγορία περί αθεΐας. Ο Σωκράτης απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι δεν πιστεύει στον Θεό και διαβεβαιώνει ότι το μόνο που ζητά είναι να κατανοήσει τί ήθελε να πει ο Θεός και ποιό είναι το βαθύτερο νόημα του θεϊκού χρησμού: «Ο Σωκράτης είναι ο σοφότερος από όλους» (21β). Ο Σωκράτης ρωτά σοβαρά για να μάθει το μυστικό νόημα των θεϊκών λόγων και παραδέχεται ότι έχει πλήρη συνείδηση ότι δεν είναι σοφός, ούτε λίγο ούτε πολύ, όπως ισχυρίζονται οι συκοφάντες του. Ομολογεί επίσης την πίστη του σε έναν θεό - δηλαδή στον Απόλλωνα - που δεν λέει ψέματα. Βέβαια, αυτή η πίστη του Σωκράτη έρχεται σε αντίθεση με την σύνθετη εικόνα του Απόλλωνα που διαζωγραφίζουν στα έργα τους ο Όμηρος ή οι Τραγικοί ποιητές. Ο Σωκράτης περιγράφει με ποιόν τρόπο διερευνούσε το νόημα του θεϊκού χρησμού, τον οποίο έθεσε στην ζωή του πάνω από οτιδήποτε άλλο, ως εξής:

Αρχικά πήγε στους πολιτικούς που είχαν τη φήμη ότι ήταν σοφοί και εξέτασε αν ήταν σοφότεροι από τον ίδιο. Συνειδητοποίησε ότι απλώς προσποιούνταν ότι γνώριζαν κάτι, παρόλο που δεν ήξεραν τίποτα. Μετά τους πολιτικούς, προσέγγισε τους ποιητές, τους τραγικούς και τους διθυραμβογράφους, και τους εξέτασε σύμφωνα με τη θεϊκή οδηγία. Κατάλαβε αμέσως ότι όλα όσα παρήγαγαν οι ποιητές δεν ήταν προϊόντα της σοφίας τους αλλά παράγωγα μιας ιδιαίτερης προδιάθεσης και ενός θεϊκού ενθουσιασμού που μπορεί να συγκριθεί με εκείνον των ραψωδών και των ψαλμωδών του Μαντείου των Δελφών: Πιστεύουν δηλαδή ότι είναι εξαιρετικά σοφοί και απαγγέλλουν όμορφα λόγια χωρίς να γνωρίζουν πραγματικά τι λένε (22γ). Τέλος, ο Σωκράτης πήγε στους τεχνίτες που καταλάβαιναν ο ένας τον άλλο αρκετά καλά όταν επρόκειτο να εξασκήσουν τη δική τους τέχνη. Όλοι αυτοί φαντάζονταν ότι ήταν απίστευτα σοφοί, ενώ στην πραγματικότητα δεν γνώριζαν τίποτε. Η έρευνα αυτή έγινε αιτία να δημιουργηθούν πολλές εχθρότητες και προκαταλήψεις εναντίον του Σωκράτη, καθώς και η φήμη ότι είναι σοφός. Ο Σωκράτης, ωστόσο, εκφράζει την πεποίθησή του ότι ο Θεός μόνος είναι πραγματικά σοφός και ότι έχει την εντύπωση πως ο χρησμός εν τέλει σημαίνει ότι η αξία της ανθρώπινης σοφίας είναι λίγη ή και

μηδαμινή. Η αναφορά στο όνομα «Σωκράτης» του χρησμού δεν μπορεί να σήμαινε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, αλλά έγινε τυχαία και χρησιμοποιήθηκε από την Πυθία ως απλό παράδειγμα (23β):

‘οὗτος ὑμῶν, ὃ ἄνθρωποι, σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ὥσπερ Σωκράτης ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῆ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν.’

Ο Σωκράτης αντιλαμβάνεται ότι επιτελεί το σκοπό της ζωής του, κάθε φορά που ελέγχει έναν Αθηναίο ή ξένο εάν όντως είναι σοφός, και τούτο θεωρεί ως ενασχόληση στην υπηρεσία του Θεού. Εξαιτίας αυτής του της ενασχόλησης, δεν βρήκε ποτέ χρόνο να επιδιώξει την κατάληψη κάποιου από τα σημαντικά δημόσια αξιώματα ούτε να ασχοληθεί με ιδιωτικές του υποθέσεις και έζησε σε βαθιά φτώχεια. Νέοι, κυρίως τέκνα των πλουσιότερων αθηναϊκών οικογενειών που είχαν χρόνο, απολάμβαναν την ακρόαση του Σωκράτη που ήλεγχε διάφορους ανθρώπους και τον μιμούνταν οικειοθελώς. Πολλοί από εκείνους που είχαν ελεγχθεί από τον Σωκράτη ήταν εξαγριωμένοι μαζί του και ζητούσαν εκδίκηση (πρβλ. 23γ εξ. 33δ).

Το δεύτερο επιχείρημα του Σωκράτη για την ανασκευή της κατηγορίας περί διαφθοράς της νεολαίας (25γ-δ) διατυπώνεται ως εξής: είναι καλύτερο να ζεις ανάμεσα σε δίκαιους πολίτες παρά ανάμεσα σε ανθρώπους κακούς και διεφθαρμένους. Εάν κάποιος ασχολείται με ένα κακό και διεφθαρμένο άτομο, εκτίθεται πλήρως στον κίνδυνο να υποστεί και ο ίδιος κακό. Εάν κάποιος έχει κακή επίδραση στον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των νέων, τότε δεν απαιτείται τιμωρία, αλλά καθοδήγηση.

Το τρίτο επιχείρημα κατά του ισχυρισμού ότι «ο Σωκράτης δεν αναγνωρίζει τους θεούς που αναγνωρίζονται από την αθηναϊκή πολιτεία, αλλά εισάγει καινά δαιμόνια, κάτι που έχει ολέθρια επιρροή στους νέους» (26δ-ε) είναι το εξής (27γ-δ): Εάν οι δαίμονες είναι θεοί ή παιδιά θεών ή υβρίδια νυμφών ή οποιωνδήποτε άλλων όντων, όπως έχει παραδοθεί, είναι απολύτως αδύνατο να πιστεύουμε ότι υπάρχουν παιδιά θεών, αλλά όχι θεοί, να πιστεύουμε σε δαιμονικά και θεϊκά όντα, αλλά να μην πιστεύουμε στους δαίμονες ή στους θεούς όπως και στους ήρωες (ημίθεους). (27ε-28α).

Αν ο Σωκράτης αντιμετώπιζε το δίλημμα να σταματήσει να ασχολείται με τη φιλοσοφία και να ζήσει ή να συνεχίσει να φιλοσοφεί για τους Αθηναίους και να πεθάνει για τον Θεό, τότε σίγουρα θα επέλεγε το δεύτερο, ακόμα κι αν η προηγούμενη επιλογή ήταν δυνατόν να του εξασφαλίσει πολλά χρήματα, σωματική ευεξία, τιμές και προσωπική εκτίμηση εκ μέρους των συμπολιτών του (29δ-ε). Ο Σωκράτης επεδίωκε να επιτύχει για τους συμπολίτες του την καλύτερη δυνατή κατάσταση της ψυχής (30β). Επομένως, δεν θα σταματούσε να εξετάζει νεότερους και μεγαλύτερους στην ηλικία, ιθαγενείς και αλλοδαπούς και να διερευνά εάν διαθέτουν αρετή και σοφία. Θεωρούσε την ενασχόλησή του αυτή ως μεγαλύτερη ευλογία στην υπηρεσία του Θεού (30α), διότι είχε την πεποίθηση ότι δεν είναι ο

πλούτος που παράγει ηθική αξία, αλλά η ηθική αξία μπορεί να παράξει και πλούτο και όλα τα άλλα αγαθά για κάθε άτομο ειδικά και για την κοινωνία γενικότερα (30α).

Ο Σωκράτης διαβεβαιώνει ότι πιστεύει τόσο στον Θεό όσο κανένας από τους κατηγορούς του και ότι δεν είναι δάσκαλος επί χρήμασι όπως οι σοφιστές, διότι δεν λαμβάνει χρήματα από κανέναν. Αντί να εισπράττει χρηματική αμοιβή και να γίνει πλούσιος, αποφάσισε να είναι φτωχός στην υπηρεσία του Θεού. Είναι πεπεισμένος ότι στάλθηκε από τον Θεό στην πόλη για να δοκιμάσει τον εαυτό του και τους άλλους και να τους οδηγήσει στην άσκηση της αρετής, της δικαιοσύνης και της αλήθειας.

Η προφητική λειτουργία του Σωκράτη

Ο Σωκράτης πιστεύει ακράδαντα και δηλώνει ενώπιον του δικαστηρίου ότι η αποστολή του ανατέθηκε από τον Θεό μέσω χρησμών, ονείρων και με κάθε άλλο τρόπο, με τον οποίο μια θεϊκή δύναμη ανέθεσε ποτέ ο,τιδήποτε σε άνθρωπο (33γ). Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι οι σοφοί και δίκαιοι άνθρωποι αναφέρονται και στην Παλαιά Διαθήκη ως όργανα θείας αποκάλυψης (βλέπε π.χ. τον Ιωσήφ, τον Σολομώντα και τον Δανιήλ, και ειδικά τον Ιώβ σε σχέση με τη λεγόμενη Φυσική Αποκάλυψη του Θεού στους Εθνικούς). Ο Σωκράτης, πεπεισμένος ότι δεν μιλά με πνεύμα αλαζονείας, επιμένει ότι ποτέ δεν σκόπευε να δολοφονήσει κάποιον. Υποστηρίζει επίσης ότι (40α) μια προφητική φωνή, ένα θεϊκό σημάδι, συνήθως μιλά σε αυτόν και τον αποτρέπει να κάνει κάτι κακό. Όμως τώρα που βρίσκεται ενώπιον των δικαστών η φωνή δεν μίλησε μέσα του. Ονομάζει «δαίμονα» τη φωνή που γίνεται πολύ συχνά αισθητή, ακόμη και σε πολύ ασήμαντα πράγματα, όταν ο Σωκράτης πρόκειται να κάνει κάτι λάθος. Η θεϊκή φωνή ήταν πάντα μέσα του από τη νεανική του ηλικία και τον συμβούλευε ενάντια σε όλα τα λάθη που επρόκειτο να κάνει. Τον εμπόδισε να ασκήσει πολιτική αλλά δεν τον εμπόδισε να υπερασπιστεί τον εαυτό του στη δίκη (31d). Ο Σωκράτης δεν ενδιαφερόταν για τίποτα που αφορούσε τον ίδιο προσωπικά, αλλά πάντα φρόντιζε για τις υποθέσεις των άλλων μιλώντας όπως ο πατέρας ή ένας μεγαλύτερος αδελφός στη συνείδησή τους, και συμβουλευοντάς τους να προσπαθούν να γίνουν άνθρωποι αγαθοί και ενάρετοι (31β) Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν εμφανίζονταν δημόσια απευθυνόμενος στο κοινό, αλλά έδινε συμβουλές σε καθέναν ξεχωριστά.

Ο θάνατος του Σωκράτη

Ο λόγος για τον οποίο ο Σωκράτης προτιμά να πεθάνει αντί να δραπετεύσει φαίνεται στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το θάνατο του Αχιλλέα (28γ-δ). Ο Αχιλλέας «φοβόταν πολύ να παραμείνει στη ζωή με το στίγμα του δειλού· προτίμησε να εκδικηθεί το θάνατο των φίλων του και να πεθάνει». Ο Σωκράτης, όμως, αντί να πεθάνει στην Ποτίδαια ή την Αμφίπολη ή το Δήλιο, επειδή δήθεν φοβόταν το θάνατο, προτίμησε να μείνει εκεί που τον τοποθέτησε ο Θεός και να ζήσει ως φιλόσοφος για

να ελέγχει τον εαυτό του και τους άλλους. Δύο τινά θεωρεί ο Σωκράτης ως εξίσου τραγικά και απορριπτέα: (1) να φοβάται κανείς το θάνατο και (2) να πιστεύει ότι είναι σοφός, ενώ δεν είναι (29α). Υπογραμμίζει ότι κανένας δεν γνωρίζει στην πραγματικότητα (29β) εάν ο θάνατος είναι κάτι κακό ή εάν είναι για τον άνθρωπο το μεγαλύτερο από όλα τα οφέλη. Τα ανθρώπινα όντα τον φοβούνται σαν να γνώριζαν ακριβώς ότι είναι το μεγαλύτερο κακό (29α). Ο Σωκράτης, ωστόσο, μόνο ένα πράγμα γνωρίζει με βεβαιότητα: «Είναι κακό και επιζήμιο να κάνεις λάθος και να μην ακούς τη γνώμη του καλύτερου, θεού ή ανθρώπου» (29β). Για να δείξει πόσο μάταιη ήταν η θανατική ποινή που του επιβλήθηκε, λέει στους κριτές του ότι βρίσκεται ήδη σε προχωρημένη ηλικία, πολύ κοντά στο φυσικό θάνατο (38γ-δ; βλ. Β΄Μακκ. 6:18-31 και Δ΄Μακκ. 5εξ.). Αποδέχεται τη θανατική ποινή, αλλά πιστεύει ότι, στο τέλος, οι κατηγοροί και οι κριτές του θα κριθούν ένοχοι για ανηθικότητα και αδικία (39β). Ο πλατωνικός Σωκράτης φανερώνει τις εσχατολογικές του προσδοκίες θέτοντας το ερώτημα, αν το να πεθάνει κανείς σωματικά είναι κάτι καλό ή κακό (40c). Τονίζει, πόσο μεγάλη είναι η ελπίδα ότι ο θάνατος είναι στο τέλος, ένα καλό πράγμα. Έτσι, δίνει δύο ορισμούς του θανάτου (40γ-ε): (1) «ένα είδος μη-όντος» και (2) «ένα είδος μετάβασης και επανεγκατάστασης της ψυχής από τον παρόντα κόσμο σε έναν άλλο». Στην πρώτη περίπτωση, ο θάνατος ως «είδος ύπνου, στο οποίο ο άνθρωπος είναι αδρανής και δεν έχει όνειρα, θα ήταν ένα υπέροχο κέρδος». «Ολόκληρη η χρονική συνέχεια θα μας φαινόταν σαν μια νύχτα που δεν τελειώνει ποτέ». Στην τελευταία περίπτωση, ο άνθρωπος απελευθερώνεται από τους λεγόμενους δικαστές του κόσμου τούτου και εισέρχεται σε έναν άλλο κόσμο, όπου υπάρχουν οι αληθινοί δικαστές, ο Μίνως, ο Ραδάμανθης, ο Αιακός και ο Τριπτόλεμος, όλοι οι ημίθεοι που έχουν αποδειχθεί ότι υπήρξαν δίκαιοι όσο ζούσαν, ο Ορφέας, ο Μουσαίος, ο Ησίοδος και ο Όμηρος, όλοι εκείνοι του παρελθόντος, οι οποίοι φονεύθηκαν από μια άδικη ετυμηγορία (ο Παλαμήδης, ο Αίας ο Τελαμώνιος), ή αμέτρητοι άλλοι, άνδρες και γυναίκες, όπως ο Οδυσσεύς, ο Σίσυφος κ.λπ. Ο Σωκράτης πιστεύει ότι, εάν αληθεύουν όσα παραδίδονται, τότε θα ήταν μεγάλο προνόμιο να συναναστρεφόμαστε στον άλλο κόσμο, να συνομιλούμε και να ελέγχουμε εκείνους, οι οποίοι θα ήταν αθάνατοι. Με τον τρόπο αυτόν, ο πλατωνικός Σωκράτης εκφράζει την πίστη του στη μεταθανάτια ζωή, στην αθανασία των σοφών και δίκαιων ανθρώπων και στην ύπαρξη ενός τόπου προορισμένου γι αυτούς, εκείθεν του παρόντος κόσμου (41γ).

Τελική κρίση

Ο Σωκράτης εκφράζει την πεποίθηση (41γ-δ) ότι κανένα κακό δεν μπορεί να πλήξει τον καλό και αγαθό άνθρωπο, ούτε σ' αυτή τη ζωή ούτε μετά θάνατον, ότι «ο Θεός δεν τον παραμελεί» και ότι θα ήταν καλύτερο για τον ίδιο «να πεθάνει εκείνη την εποχή και να απαλλαγεί από όλα τα προβλήματα». Στο τέλος της επιχειρηματολογίας του, ο Σωκράτης εμπιστεύεται τον εαυτό του στα χέρια του Θεού και ολοκληρώνει

την απολογία του με τα ακόλουθα λόγια: «Αλλά τώρα ήρθε η ώρα να φύγω. Πάω να πεθάνω, και σεις να ζήσετε. Αλλά ποιός από μας πηγαίνει στην καλύτερη πατρίδα, δεν είναι γνωστό σε κανέναν παρά μόνο στο Θεό» (42α).

ΣΟΦΙΑ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ

Το βιβλίο της Σοφίας Σολομώντος φαίνεται να ξεκινά από κει που τελειώνει η Απολογία του Σωκράτη. Το ΣοφΣολ. 1:15 δηλώνει προγραμματικά ότι η δικαιοσύνη είναι αθάνατη. Το πρώτο μέρος του βιβλίου, σχεδιασμένο κατά το πρότυπο του ελληνικού λογοτεχνικού είδους του προτρεπτικού λόγου, προσκαλεί τον άνθρωπο και ιδιαίτερα τους ηγέτες να ζήσουν μια ζωή με δικαιοσύνη και σοφία (1: 1-6: 21) και παρηγορεί τους πάσχοντες δικαίους υπενθυμίζοντας ότι υπάρχει πέρα από το θάνατο η παρά Θεῶ ζωή (3: 1):

Δικαίων δὲ ψυχὰι ἐν χειρὶ θεοῦ, καὶ οὐ μὴ ἄψηται αὐτῶν βάσανος.

Το βιβλίο παρουσιάζει τριμερή δομή, η οποία όμως ορίζεται διαφορετικά από διάφορους ερευνητές. Στρέφουμε κατ' αρχάς την προσοχή μας στο πρώτο μέρος.

Ο πλατωνικός Σωκράτης πιστεύει ότι δεν είναι θέλημα Θεού να τραυματίζεται ο καλύτερος άνθρωπος από το χειρότερο και ότι η συκοφαντία και ο φθόνος των πολλών βλάπτουν τους δίκαιους. Το ΣοφΣολ. 2:24 εκφράζει την πεποίθηση ότι ο φθόνος του διαβόλου έφερε στον κόσμο το θάνατο, και αυτοί που ανήκουν στη μερίδα του διαβόλου ζουν με το θάνατο και ελέγχουν το Θεό ωσάν να ήταν εκείνος ο αίτιος της αμαρτίας και του θανάτου.

2:23 ὅτι ὁ θεὸς ἔκτισεν τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἐποίησεν αὐτόν·

24 φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, πειράζουσιν δε αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες.

Η Σοφία Σολομώντος υπογραμμίζει ότι ο Θεός, ο Δημιουργός και Κύριος της ζωής, δεν θέλει το θάνατο των δημιουργημάτων του:

1:13 ὅτι ὁ θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων.

14 ἔκτισεν γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς φάρμακον ὀλέθρου οὔτε ἄδου βασίλειον ἐπὶ γῆς.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η αιχμηρή αντιπαράθεση των ευσεβών και των ασεβών που προσκαλούν και προκαλούν το θάνατο των δικαίων με λόγια και πράξεις:

1:16 Ἄσεβεῖς δὲ ταῖς χερσὶν καὶ τοῖς λόγοις προσεκαλέσαντο αὐτόν, φίλον ἡγησάμενοι αὐτόν ἐτάκησαν καὶ συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτόν, ὅτι ἄξιοί εἰσιν τῆς ἐκείνου μερίδος εἶναι.

Στην απελπισία του άσκοπου θανάτου των ευσεβών και των δικαίων η Σοφία Σολομώντος αντιπαραθέτει την ελπίδα ότι ο θάνατος δεν έχει τον τελευταίο λόγο. Ο μοναδικός αληθινός Θεός, η πραγματική πηγή της ζωής, αυτός έχει τον πρώτο και τελευταίο λόγο στην Παγκόσμια Ιστορία. Η ελπίδα αυτή εκφράζεται, όπως είδαμε και στην κατακλείδα της πλατωνικής *Απολογίας* του Σωκράτη (29στ & 40στ.). Εκκινώντας από την ιδέα του *κατ' εικόνα* στην πρώτη αφήγηση περί θείας δημιουργίας του ανθρώπου (Γεν. 1:26-27), η Σοφία Σολομώντος αναπτύσσει την ελπίδα της αθανασίας και την προοπτική της μεταθανάτιας ζωής των δικαίων παρά Θεῶ στην αιωνιότητα (2:23):

ὅτι ὁ θεὸς ἔκτισεν τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἐποίησεν αὐτόν·

Επομένως, ο θάνατος είναι φαινομενικά μόνον το τέλος των δικαίων. Η Σοφία Σολομώντος εκφράζει την προσδοκία ότι οι δίκαιοι είναι και θα παραμείνουν στα χέρια του Θεού ακόμη και μετά θάνατον (3:1):

3:1 Δικαίων δὲ ψυχαὶ ἐν χειρὶ θεοῦ, καὶ οὐ μὴ ἄψηται αὐτῶν βάσανος.
2 ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι, καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἢ ἔξοδος αὐτῶν
3 καὶ ἢ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα, οἱ δὲ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ.
4 καὶ γὰρ ἐν ὄψει ἀνθρώπων ἐὰν κολασθῶσιν, ἢ ἐλπίς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης·

Αυτή η δήλωση ανακαλεί στη μνήμη τα τελευταία λόγια του Σωκράτη και υπαινίσσεται τις ιδέες του μαρτυρίου και της ανάστασης των νεκρών που εκφράζονται στα χωρία: Ησαΐου 26:14.19, Β' Μακκ. 6-7., Δανιήλ 12: 2-3 και Δ' Μακκ 16 (πρβλ. Ιεζεκιήλ 37). Εν προκειμένω, η σημασία του μαρτυρίου και η προσδοκία της ανάστασης αναδεικνύεται μέσα από την απόρριψη της στάσης ζωής των άθεων (2:1εξ.). Όσον αφορά την ανθρώπινη φύση, οι άθεοι αγνοούν ή δεν θέλουν να αναγνωρίσουν ότι ο Θεός δημιούργησε τους ανθρώπους. Έτσι λοιπόν

2:1 εἶπον γὰρ ἐν ἑαυτοῖς λογισάμενοι οὐκ ὀρθῶς Ὀλίγος ἐστὶν καὶ λυπηρὸς ὁ βίος ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τελευτῇ ἀνθρώπου, καὶ οὐκ ἐγνώσθη ὁ ἀναλύσας ἐξ ἄδου.

2 ὅτι αὐτοσχεδίως ἐγενήθημεν καὶ μετὰ τοῦτο ἐσόμεθα ὡς οὐχ ὑπάρξαντες· ὅτι καπνὸς ἢ πνοὴ ἐν ῥίσι ἡμῶν, καὶ ὁ λόγος σπινθήρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν,

3 οὗ σβεσθέντος τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα διαχυθήσεται ὡς χαῦνος ἀήρ.

Όσον αφορά το θέμα της δόξας και της υστεροφημίας στον παρόντα κόσμο, την οποία έθιξε ο Πλάτων στην *Απολογία* αλλά και στο *Συμπόσιο* (179γ), ο άθεος πιστεύει ότι (2:4-5):

2:4 καὶ τὸ ὄνομα ἡμῶν ἐπιλησθήσεται ἐν χρόνῳ, καὶ οὐθεις μνημονεύσει τῶν ἔργων ἡμῶν· καὶ παρελεύσεται ὁ βίος ἡμῶν ὡς ἴχνη νεφέλης καὶ ὡς ὀμίχλη διασκεδασθήσεται διωχθεῖσα ὑπὸ ἀκτίνων ἡλίου καὶ ὑπὸ θερμότητος αὐτοῦ βαρυνθεῖσα.

5 σκιᾶς γὰρ πάροδος ὁ καιρὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀναποδισμὸς τῆς τελευτῆς ἡμῶν, ὅτι κατεσφραγίσθη καὶ οὐδεις ἀναστρέφει.

Ο κυνισμός των ασεβών, δηλαδή των κακών / πονηρών ανθρώπων που πορεύονται στον κόσμο τούτο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν του προπάτορος αὐτῶν ὄφεως / διαβόλου (Γεν. 3:15 και ΣοφΣολ. 2:24), αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι διακατέχονται από την ψευδαίσθηση ότι έχουν δύναμη πάνω στη ζωή και το θάνατο, εφόσον μπορούν να προκαλέσουν το θάνατο των δίκαιων και των ανίσχυρων συνανθρώπων τους. Υπενθυμίζεται ότι και ο Σωκράτης πιστεύει ότι η κακία μπορεί να τρέξει γρηγορότερα από το θάνατο (39α). Η Σοφία Σολομώντος υπογραμμίζει ότι η κακία τυφλώνει τους άθεους, παραθέτοντας τους μάταιους λογισμούς τους εναντίον του δικαίου:

2:14 ἐγένετο ἡμῖν εἰς ἔλεγχον ἐννοιῶν ἡμῶν, βαρὺς ἐστὶν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος,
15 ὅτι ἀνόμιος τοῖς ἄλλοις ὁ βίος αὐτοῦ, καὶ ἐξηλλαγμένοι αἱ τρίβοι αὐτοῦ·
16 εἰς κίβδηλον ἐλογίσθημεν αὐτῷ, καὶ ἀπέχεται τῶν ὁδῶν ἡμῶν ὡς ἀπὸ ἀκαθαρσιῶν·

Στο ΣοφΣολ. 2:6-20 εκτίθενται αναλυτικά οι λογισμοί των αθέων, οι οποίοι αυτοπαρουσιάζονται ως άνθρωποι κραταιοί, που μπορούν να χρησιμοποιήσουν την ισχύ και την επιρροή τους για να προκαλέσουν την ταλαιπωρία και το θάνατο των δικαίων. Η εν προκειμένω χρήση ειδικού λεξιλογίου και φρασεολογίας δεν φαίνεται όμως να αντικατοπτρίζει απόλυτα τις γλωσσικές προτιμήσεις των αθέων της εποχής συγγραφής της Σοφίας Σολομώντος. Εκφράζει μάλλον τις σκέψεις των δίκαιων και την κριτική του συγγραφέα του βιβλίου για όσους ασκούν Πρακτική Αθεΐα αποκάλυπτα και διαχρονικά: Αυτοί γνωρίζουν ποιός είναι ο αληθινός Θεός και ποιό το θέλημά του, αλλά ενεργούν ωσάν να μην υπήρχε θεός. Χωρίς ελπίδα στη μετά θάνατον ζωή, οι άθεοι προσκαλούν εαυτούς και αλλήλους να επιδοθούν στην απόλαυση των υλικών αγαθών (2:6-9 πρβλ. και την κυνική ρήση στο Α΄ Κορ. 15,33: φάγωμεν, πίωμεν αὔριον γὰρ ἀποθνήσκωμεν)

2:6 δεῦτε οὖν καὶ ἀπολαύσωμεν τῶν ὄντων ἀγαθῶν καὶ χρησώμεθα τῇ κτίσει ὡς ἐν νεότητι σπουδαίως·

7 οΐνου πολυτελοῦς καὶ μύρων πλησθῶμεν, καὶ μὴ παροδευσάτω ἡμᾶς ἄνθος ἔαρος·
8 στεψώμεθα ῥόδων κάλυξιν πρὶν ἢ μαρανθῆναι·
9 μηδεὶς ἡμῶν ἄμοιρος ἔστω τῆς ἡμετέρας ἀγερωχίας, πανταχῆ καταλίπωμεν
σύμβολα τῆς εὐφροσύνης, ὅτι αὕτη ἡ μερὶς ἡμῶν καὶ ὁ κλῆρος οὗτος.

Οι πρακτικά ἄθεοι εἶναι ἀδικοὶ καὶ εκφράζουν το βαθύ μίσος τους γιὰ το Δημιουργό καὶ τους συνανθρώπους τους συνωμοτώντας ἐναντίον των δικαίων. Προτρέπουν τους ὁμοίους τους νὰ ἀναζητήσουν ευκαιρίες γιὰ νὰ εκμεταλλευτοῦν ὅλους τους δίκαιους καὶ ἀνίσχυρους ἀνθρώπους. Δελεάζουν με διάφορες μεθοδεῖες τους δίκαιους γιὰ νὰ τους καταδυναστεύουν καὶ τους καταδικάζουν σε θάνατο σαν νὰ ἦταν κοινοὶ ἐγκληματίες (2: 10):

καταδυναστεύσωμεν πένητα δίκαιον, μὴ φεισώμεθα χήρας μηδὲ πρεσβύτου
ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίου·

Ο στίχος 11 εκφράζει τὴ βούληση των ἄθεων νὰ ἐπιβάλουν τὸ δίκαιο του ἰσχυροῦ ὡς παγκόσμιο νόμο:

ἔστω δὲ ἡμῶν ἡ ἰσχὺς νόμος τῆς δικαιοσύνης, τὸ γὰρ ἀσθενὲς ἄχρηστον ἐλέγχεται.

Ο στίχ. 12 δείχνει ὅτι ἡ δύναμη καὶ ἡ ἐπιθετικότητα των ἀθέων βασιζέται στο ψεῦδος, τὸ ὁποῖο χειρίζονται με ἐκπληκτικὴ μαεστρία στήνοντας παγίδες καὶ θέτοντας κάθε εἶδους προσκόμματα στους δίκαιους. Ἀντιθέτως, ὁ βίος των δικαίων βασιζέται στὴν παιδεία καὶ στὴν τήρηση του Νόμου του Θεοῦ.

ἐνεδρεύσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἔστιν καὶ ἐναντιοῦται τοῖς ἔργοις ἡμῶν καὶ ὄνειδίζει ἡμῖν ἁμαρτήματα νόμου καὶ ἐπιφημίζει ἡμῖν ἁμαρτήματα παιδείας ἡμῶν·

Οι ἄθεοι δὲν ἀντέχουν νὰ δοκιμαστοῦν καὶ νὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ τους δίκαιους, των ὁποίων οἱ ὁδοὶ του βίου εἶναι σύμφωνα με τὸν Νόμο του Θεοῦ καὶ ἐνάντιοι στο νόμο των ἰσχυρῶν καὶ ἀδίκων του κόσμου τούτου. Ο ἄθεος πληγώνει τὸ δίκαιο φορώντας τὸ προσωπεῖο του ἐλεγκτῆ τῆς υπομονῆς καὶ τῆς ἀντοχῆς του δικαίου. Δοκιμάζει τις ἀντιστάσεις του δικαίου, διότι θέλει νὰ τις δεῖ νὰ κάμπτονται. Δοκιμάζει τὸν εἰρηνικό αὐτοέλεγχο του δικαίου, διότι θέλει νὰ τον δεῖ νὰ γίνεται ἀδύναμος μπροστὰ στὴν σκληρότητα καὶ τὴν υποκρισία καὶ νὰ λυγίζει ἀπελπισ με τὴν ψευδαἰσθηση ὅτι οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ τον προστατεύσει καὶ νὰ τον λυτρώσει ἀπὸ τὴν ἀντίθετη μανία (βλ. Ματθ 27:39-44. 15:29-32 // Λουκ. 23: 35-37. Καὶ Ματθ. 4:1-11 // Μάρκ. 1:12εξ. // Λουκ. 4:1-13).

Ειδικά, οι στίχοι 13-18 θυμίζουν τις κατηγορίες και τα πραγματικά κίνητρα των συκοφαντών και των κατηγορών του Σωκράτη σύμφωνα με την πλατωνική *Απολογία*. Οι άθεοι κατηγορούν το δίκαιο ότι:

έπαγγέλλεται γνῶσιν ἔχειν θεοῦ καὶ παῖδα κυρίου ἑαυτὸν ὀνομάζει

Το βαθύ μίσος εναντίον των δικαίων που διακατέχει τους αθέους εξηγείται ως εξής: Ο άθεος δεν αντέχει ούτε να τον βλέπει ούτε να τον ακούει. Θέλει να τον εξοντώσει, για να μην υπάρχει πλέον δίκαιος στον κόσμο τούτο. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρεί να σιγήσει διά παντός η φωνή της συνείδησης που τον συνδέει με το Θεό και Δημιουργό του:

2:14 ἐγένετο ἡμῖν εἰς ἔλεγχον ἐνοιῶν ἡμῶν, βαρὺς ἐστὶν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος,
15 ὅτι ἀνόμιος τοῖς ἄλλοις ὁ βίος αὐτοῦ, καὶ ἐξηλλαγμένοι αἱ τρίβοι αὐτοῦ·
16 εἰς κίβδηλον ἐλογίσθημεν αὐτῷ, καὶ ἀπέχεται τῶν ὁδῶν ἡμῶν ὡς ἀπὸ ἀκαθαρσιῶν· μακαρίζει ἔσχατα δικαίων καὶ ἀλαζονεύεται πατέρα θεόν.

Από τις κατηγορίες εναντίον του Σωκράτη, ότι δεν πιστεύει σε τέκνα θεών και στους θεούς, προκύπτει το ερώτημα ποιος είναι πραγματικά τέκνον / υιός Θεού και πώς μπορεί εν τέλει να οριστεί η σχέση Θεού-Ανθρώπου. Αναφερόμενη στους δικαίους ως υιούς Θεού και για τον Θεό ως Πατέρα των Δικαίων, η Σοφία Σολομώντος λαμβάνει θέση και δίδει απάντηση στο ερώτημα αυτό υποδεικνύοντας ότι η θεία υιοθεσία των ανθρώπων δεν νοείται με υλικό ή φυσικό τρόπο, αλλά με ηθικό και πνευματικό. Σε αντίθεση με τον Σωκράτη, ο οποίος ελέγχονταν από αδίκους ως άθεος και έλεγχε τους άλλους με σκοπό να τους οδηγήσει στην αλήθεια, τη σοφία και την αρετή, οι όντως άθεοι, που περιγράφει η Σοφία Σολομώντος, προσποιούνται ότι ελέγχουν τους δικαίους χάριν της αλήθειας. Στην πραγματικότητα όμως σκοπός τους είναι να τους εξουθενώσουν σωματικά και ηθικά και να επιφέρουν το βιολογικό θάνατό τους:

2:17 ἴδωμεν εἰ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἀληθεῖς, καὶ πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ·
18 εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ δίκαιος υἱὸς θεοῦ, ἀντιλήμψεται αὐτοῦ καὶ ρύσεται αὐτὸν ἐκ χειρὸς ἀνθεστηκότων.
19 ὕβρει καὶ βασάνῳ ἐτάσωμεν αὐτόν, ἵνα γνῶμεν τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ καὶ δοκιμάσωμεν τὴν ἀνεξικακίαν αὐτοῦ·
20 θανάτῳ ἀσχήμονι καταδικάσωμεν αὐτόν, ἔσται γὰρ αὐτοῦ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ.

Ο συγγραφέας της Σοφίας Σολομώντος επισημαίνει ότι οι άθεοι αρνούνται ότι οι δίκαιοι έχουν γνώση Θεού, διότι τυφλώνονται από την κακία τους

2:21 Ταῦτα ἐλογίσαντο, καὶ ἐπλανήθησαν· ἀπετύφλωσεν γὰρ αὐτοὺς ἡ κακία αὐτῶν,

22 καὶ οὐκ ἔγνωσαν μυστήρια θεοῦ οὐδὲ μισθὸν ἤλπισαν ὁσιότητος οὐδὲ ἔκριναν γέρας ψυχῶν ἀμώμων.

Η απόλυτη εξήγηση της ηθικής φθοράς και του φυσικού και αιωνίου θανάτου δίδεται στο ΣοφΣολ. 2:23εξ:

2:23 ὅτι ὁ θεὸς ἔκτισεν τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἐποίησεν αὐτόν·

24 φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, πειράζουσιν δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες.

Τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να κατανοηθούν και να ερμηνευθούν οι στίχοι αυτοί, μαρτυρεί το β' θεολογικό παράρτημα της Σοφίας Σολομώντος, όπου και η κριτική της Πολυθεΐας καί της Πρακτικής Αθεΐας.

Το β' θεολογικό παράρτημα (ΣοφΣολ 13-15) κινείται μεταξύ δύο πόλων, μεταξύ της αγνωσίας Θεού (13:1) και της αγνοίας πολέμου (14:22). Ο πόλεμος της αγνοίας αφορά στους αγνοούντες γενικώς (14:18) και στους αγνοούντες τον Πλάσσαντα (15:11) ειδικότερα. Οι πρώτοι μπορούν να θεωρηθούν ως τα εκτός της Υπερφυσικής Θείας Αποκαλύψεως έθνη· οι δεύτεροι είναι οι ανήκοντες στον περιούσιο λαό του Κυρίου, «οἱ ζῶντες καὶ ὀμνύοντες ἀδίκως» (14:28.30).

Τα είδωλα επέβαλε όχι η σωφροσύνη αλλά η «φιλοτιμία», δηλαδή η φιλοδοξία και ο καιροσκοπισμός των ανθρώπων (14:18)· την «ἐπίνοια εἰδώλων», η οποία είναι «ἀρχὴ πορνείας» και «φθορὰ ζωῆς» (14:12), προκάλεσε η κενοδοξία των ανθρώπων (14:14).

κενοδοξία γὰρ ἀνθρώπων εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο σύντομον αὐτῶν τὸ τέλος ἐπενοήθη.

Ηδιατύπωση αυτή είναι συγκρίσιμη προς το ΣοφΣολ. 2:23, το οποίο εξηγεί ποιά είναι η αιτία και ποιός ο αίτιος του θανάτου:

φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, πειράζουσιν δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες.

Η είσοδος του θανάτου στον κόσμο και το σύντομο τέλος των ανθρώπων δεν είναι λοιπόν επιπόνηση του Θεού. Αιτία του είναι ο φθόνος τού διαβόλου. Διότι «ὁ θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων (1:13). ὁ θεὸς ἔκτισεν τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἐποίησεν αὐτόν» (2:23). Η κενοδοξία των ανθρώπων είναι η πίστη τους στο μηδέν, στο τίποτα, δηλαδή η παντελής απουσία αληθινού νοήματος στη ζωή τους. Οι ασεβείς και άνομοι δηλαδή

οι άθεοι, ως «μερίς διαβόλου», δεν αρκούνται στην ατομική πλάνη τους, αλλά συμπαρασύρουν κακόβουλα και άλλους ανθρώπους στη λατρεία των αποκυημάτων της νοσηρής φαντασίας τους.

Η Σοφία Σολομώντος δεν αναφέρει συγκεκριμένα ονόματα θεών, αλλά ομιλεί **περί «θρησκείας ανωνύμων ειδώλων» (14:27)**. Είναι ανώνυμα, όχι άγνωστα, διότι δεν είναι φορείς αληθινού νοήματος. Η εξήγηση της απουσίας μνείας ονομάτων ξένων θεών μπορεί ν' αναζητηθεί στον όρο «ἀκοινώνητον ὄνομα» (14:21), ο οποίος εμφανίζει ότι οι χειροποίητοι θεοί δεν αποτελούν μέρος της πραγματικότητας που δημιουργήθηκε από τον αληθινό Θεό. Δεν έχουν αληθινή ύπαρξη, η οποία είναι δυνατόν διά της συναντήσεως να ενεργήσει πραγματική ελευθερία στην ανθρώπινη συνείδηση. Γι' αυτό αποκαλούνται από το συγγραφέα της Σοφίας Σολομώντος «θεοί μάταιοι» (15:8).

Τη φύση και την ουσία των ειδώλων περιγράφει επακριβώς ο συγγραφέας της Σοφίας Σολομώντος, διότι κατασκευαστής τους είναι ο άνθρωπος και ως εκ τούτου κατέχει όλες τις προδιαγραφές και τη χρήση τους.

Τα χειροποίητα είδωλα διακρίνονται σε «ἀπεικάσματα ζώων» (13:10) και «εἰκόνες ἀνθρώπων» (13:13), «νεκρῶν τέκνων ἄώρως θανόντων» (14:15 πρβλ. Γεν. 4:8.26) ή «εἰκόνες τιμωμένων βασιλέων», προς απανταχού δήλωση της παρουσίας και της εξουσίας τους (14:17), εν αντιδιαστολή προς την πανταχού παρουσία καί παντοδυναμία του «θεοῦ τῶν θεῶν, του «κυρίου τῶν κυρίων» και «βασιλέως τῶν βασιλέων» (Δαν. 4:37).

Τα είδωλα είναι νεκρά (13:10.18. 15:7 πρβλ. 15:5), διότι δεν έχουν εντός τους «ψυχή» (13:17. 14:29) και «πνεῦμα ζωτικό» (15:16). Εξ αιτίας αυτού η εξωτερική εμφάνισή τους χαρακτηρίζεται ως «νεκρᾶς εἰκόνος εἶδος ἄπνουν» (15:5). Εν αντιδιαστολή προς το διφυές του ανθρώπου, ο οποίος σύγκειται εκ σώματος και ψυχής και είναι προικισμένος με θεία «πνοή ζωῆς» (Γεν 2:7), τα είδωλα δεν είναι σωματικές υποστάσεις, διότι δεν είναι «ἐκ Θεοῦ πλασθέντα», ἀλλ' «ἐκ χειρῶν ἀνθρώπων» (13:10.19. 15:17). Το ανθρώπινο, στο οποίο εγκατοικεί η θεία πνοή ζωῆς, πλάσθηκε «ἐπ' ἀφθαρσία» (2:23). Το είδωλο, πού δημιουργήθηκε από τον πεπτωκότα άνθρωπο, είναι μόνο άψυχη ύλη, «τέχνης ἐμμελέτημα» (13:10) και μάλιστα αποτέλεσμα «ἐκβιασμοῦ τῆς τέχνης» (βλ. 14:19), διότι δεν το ενέπνευσε η «τεχνίτις σοφία» (14:2), ἀλλ' η κενοδοξία των ανθρώπων (14:14) και η «τοῦ τεχνίτου φιλοτιμία» (14:18).

Τα λίθινα και ξύλινα είδωλα είναι κατασκευασμένα από το «ἀπόβλημα» των αποβλημάτων της εργασίας του ξυλοκόπου (13:12.13) σε ώρα αργίας. Τούτο αντιδιαστέλλεται αφενός μεν προς το σκοπό δημιουργίας του ανθρώπου, ο οποίος ορίζεται στο Γεν. 2:15 διά του «ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν» και αφετέρου προς το δημιουργικό και σωτηριώδες έργο του Θεού, περί του Οποίου η Σοφία Σολομώντος διδάσκει ότι «ἔκτισεν γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα» (1:14) και περί της «παντοδυνάμου χειρός Αὐτοῦ» ότι «ἔκτισεν τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης» (11:17), διότι η γη ήταν «ἐν

ἀρχῆ» «ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος» (Γεν. 1:2), δηλαδή διαμόρφωσε ο Θεός την ύλη που δημιούργησε και την κατέστησε κόσμος, καθ' ον τρόπο «ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς» (Γεν. 2:7). Επιπλέον «ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον (Μ' τοὺς ῥώθωνας) του ἀνθρώπου «πνοὴν ζωῆς» και κατέστησε τον ἄνθρωπο «ψυχὴν ζῶσαν». Τα πῆλινα εἰδῶλα κατασκευάζονται «ἐξ ἀπαλῆς γῆς» (15:7), ἀπὸ τον ἴδιο πηλό, ἀπὸ τον ὁποῖο πλάσθηκε και ο ἄνθρωπος, ἀλλὰ εἶναι ἀψυχα (15:7-8). Ο κατασκευαστὴς τους τ' ἀσφαλίζει διὰ σιδήρου στους τοίχους των ναῶν, τους ὁποῖους κτίζουν οι ἄνθρωποι για τα εἰδῶλά τους, για να μην καταπέσουν και συντριβοῦν (13:15εξ.) και ὄχι για να φυλάσσεται ἐντὸς αὐτῶν ἡ κιβωτὸς της διαθήκης του Θεοῦ με τον ἐκλεκτὸ λαό Του, τον ὁποῖο ἐξέλεξε για να εὐλογηθοῦν δι' αὐτοῦ ὅλοι οι λαοὶ της γῆς (πρβλ. Γεν. 12:3).

Ο μεν ξυλουργὸς φέρεται να πιστεύει στα εἰδῶλα, ο δε πηλουργὸς ἢ κεραμεὺς περιγράφεται πρωτίστως ὡς κερδοσκοπός. Για τούτο και καταγγέλλεται δριμύτερα ὡς ἐμπορευόμενος τα ιερά και τα ὄσια και ἐμπαίζων τα θεία.

Δεν εἶναι το υλικὸ καθ' αὐτὸ καλὸ ἢ κακὸ, ἀλλὰ ἡ βούληση του κατασκευαστῆ δύναται να εἶναι αγαθὴ ἢ πονηρὴ. Ἀπὸ το ἴδιο υλικὸ ο κατασκευαστὴς δύναται ἀναλόγως του σκοποῦ του να κατασκευάσει σκεύη προς «ὑπηρεσίαν ζωῆς» (13:11εξ.) ἢ πρὸς θάνατον (πρβλ. 15:17). Ἡ «κακότεχνος ἐπίνοια» των ἀνθρώπων συλλαμβάνει την ιδέα του ψευδοθεοῦ (15:4) και ο «κακόμοχθος κατασκευαστὴς» πλάσσει εἰδῶλα (15:8). Ὑπ' αὐτὴ την ἐννοια ο κατασκευαστὴς ἀναγορεύει τον εαυτό του ἀντικειμενικὸ κριτὴ των κατασκευασμάτων του (15:7), τ.έ. αυτοπαρουσιάζεται ὡς μέτρο της ἀλήθειας και της ὀρθότητος των χειροποίητων ψευδοθεῶν του. Ὡς ἐκ τούτου φέρει ἀκέραια την εὐθύνη για τις συνέπειες της ἀντίθεσης αὐτῆς δράσεώς του. Τα χέρια του κατασκευαστῆ εἰδῶλων εἶναι ἀνομα (15:17), διότι σθεναρὰ ἀντιστρατεύονται τον θεῖο Νόμο, ο ὁποῖος ἐντέλλεται το «οὐ ποιήσεις σεαυτῶ εἰδῶλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῶ ἄνω και ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω και ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὑποκάτω τῆς γῆς» (Εξ. 20:4 // Δευτ. 5:8). Τα ἄνομα χέρια των ἀνθρώπων και ἡ ἀρχαία χεὶρ του αἰτίου της εἰδωλολατρείας, δηλ. του ὀφews / διαβόλου, ἀντιπαρὰτίθενται στη θεία χεὶρα, ἡ ὁποῖα ἐποίησε και κυβερνᾷ τὰ σύμπαντα. Αὐτὴ εἶναι ἡ «ἐλπίς τοῦ κόσμου» (14:6), διότι αὐτὴ θα κατατροπώσει την ἡμέρα ἐκείνη τον ἀρχαῖο ἐχθρὸ και τους μιμητὲς του (πρβλ. Ἠσ. 27:1). Ἀναφερόμενος στην προαίρεση, τ.έ. στην εὐτέλεια της ἐπίνοιας του πηλουργοῦ / κεραμέως και στην του «τεχνίτου φιλοτιμίαν» δηλαδή στη φιλοδοξία, την καιροσκοπία και την κερδοσκοπία των κατασκευαστῶν εἰδῶλων (14:18), ο συγγραφέας της Σοφίας Σολομώντος χρησιμοποιοῖ τη μεταφορὰ «σποδὸς ἢ καρδία αὐτοῦ» (15:10), ἐνὸς προς ἐκφραση της διαγωγῆς του ἐπὶ γῆς βίου και του τέλους του χρησιμοποιοῦνται οι μεταφορὲς «πηλοῦ ἀτιμότερος ὁ βίος αὐτοῦ» και «γῆς εὐτελεστέρα ἢ ἐλπίς αὐτοῦ (αὐτόθι), διότι ὁπως προεξαγγέλλεται στο ΣοφΣολ. 1:4:

εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατὰ χρεω ἀμαρτίας.

Ο άθεος, όμως, «λογισάμενος οὐκ ὀρθῶς», επιδίδεται σε αντίθετη δράση, διακηρύσσοντας ότι (ΣοφΣολ. 2,1-5):

2:1 ... Ὀλίγος ἐστὶν καὶ λυπηρὸς ὁ βίος ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἴσας ἐν τελευτῇ ἀνθρώπου, καὶ οὐκ ἐγνώσθη ὁ ἀναλύσας ἐξ ἄδου.

2 ὅτι αὐτοσχεδίως ἐγενήθημεν καὶ μετὰ τοῦτο ἐσόμεθα ὡς οὐχ ὑπάρξαντες· ὅτι καπνὸς ἢ πνοὴ ἐν ῥίσιν ἡμῶν, καὶ ὁ λόγος σπινθήρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν,

3 οὗ σβεσθέντος τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα διαχυθήσεται ὡς χαῦνος ἀήρ.

4 καὶ τὸ ὄνομα ἡμῶν ἐπιλησθήσεται ἐν χρόνῳ, καὶ οὐθεὶς μνημονεύσει τῶν ἔργων ἡμῶν· καὶ παρελεύσεται ὁ βίος ἡμῶν ὡς ἴχνη νεφέλης καὶ ὡς ὀμίχλη διασκεδασθήσεται διωχθεῖσα ὑπὸ ἀκτίνων ἡλίου καὶ ὑπὸ θερμότητος αὐτοῦ βαρυνθεῖσα.

5 σκιᾶς γὰρ πάροδος ὁ καιρὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀναποδισμὸς τῆς τελευτῆς ἡμῶν, ὅτι κατεσφραγίσθη καὶ οὐδεὶς ἀναστρέφει.

Οι προαναφερθείσες μεταφορικές εκφράσεις απηχούν τις μηδενιστικές δοξασίες και ὑβρεις, τις οποίες εκστομίζουν οι άνομοι, οι οποίοι κατέστησαν εαυτούς μερίδα του διαβόλου (2:24). Τούτο εξηγείται εκ τού γεγονότος ότι (2,21-22):

2:21 ἐπλανήθησαν· ἀπετύφλωσεν γὰρ αὐτοὺς ἡ κακία αὐτῶν,

22 καὶ οὐκ ἐγνώσαν μυστήρια θεοῦ οὐδὲ μισθὸν ἤλπισαν ὀσιότητος οὐδὲ ἔκριναν γέρας ψυχῶν ἀμώμων.

Γι' αυτό και καιροφυλακτούν και δράττονται πάσης ευκαιρίας προκειμένου να επιτύχουν πορισμό κέδρους (15:12). Διά της κολακείας (14:17) επιδιώκουν την εύνοια των τιμωμένων βασιλέων (14:17) και δόξα ενώπιον των ανθρώπων (15:9). Οι βασιλείς του κόσμου τούτου, καίτοι υπηρέτες της βασιλείας του Θεού (6,4 πρβλ. Ησ. 10. 14), δεν κρίνουν ορθά, ούτε φυλάσσουν το Θείο Νόμο, ούτε πορεύονται κατά τη βουλή του Θεού (6:4). Γι'αυτό το λόγο καλούνται «ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ» και «τύραννοι» και η εξουσία τους «τυραννίς» (14:17.21). Αντιδιαστέλλονται με αυτό τον τρόπο προς το σοφό βασιλέα του λαού (9:7) και τη αιώνια Βασιλεία του Θεοῦ (10:10).

Θρησκεία ανωνύμων ειδώλων (14:27) απέβη ὅ,τι αρχικά ἴσχυε ως «ἀσεβὲς ἔθος» (14:16).

Οι ειδωλολάτρες χαρακτηρίζονται «ἄδικοι» (14:31), «ἄνομοι» (15:17) και «ἀσεβοῦντες» (14:9). Οι ονομασίες αυτές αποτελούν ὀρους συνώνυμους των αθέων και εμφανίζουν ὅτι δεν ελέγχονται μόνον οι εθνικοί περί ειδωλολατρείας, αλλά και ὅσοι ἀπὸ τον περιούσιο λαὸ ἐξόκειλαν και ἐγκατέλειψαν τον Κύριο (Ιερ. 2:27) λέγοντας στό ξύλο «Πατήρ μου εἶ σύ» και στο λίθο «Σὺ ἐγέννησάς με» και ἔστρεψαν στο Θεὸ τα νῶτα και ὄχι τα πρόσωπα τους.

Οι ειδωλολάτρες προσεύχονται περί κτημάτων (13:17), επικαλούνται περί υγείας (13:17), ικετεύουν περί επικουρίας και οδοιπορίας, αξιώνουν περί ζωής (13:18), αιτούνται ευδράνεια (13:18) από τα νεκρά είδωλα· παραβλέπουν όμως ότι ο ζωοδότης Θεός διά του Νόμου Του είναι ο μόνος βοηθός και οδηγός στο βίο και εκλαμβάνουν την ανθρώπινη ζωή και δη τη ζωή των ευσεβών και δικαίων ως «παίγνιον» (15:12).

Το ΣοφΣολ. 14:23-30 παραθέτει κατάλογο των εγκλημάτων κατά της ζωής, ως εκφάνσεις της Πρακτικής Αθεΐας (13:17): Οι ειδωλολάτρες μετέχουν σε κρύφια μυστήρια ή συμπόσια και όργια ξένης προελεύσεως και δη σε «τεκνοφόνους τελετάς» (14:23), μολονότι κάποιιοι από αυτούς θεοποίησαν τα «προώρως θανόντα τέκνα των» (14:15). Δεν φυλάσσουν καθαρούς ούτε βίους ούτε γάμους, αλλά διά της απάτης και της μοιχείας προξενούν οδύνη στους συνανθρώπους τους και αλληλοφονεύονται (14:24). Ανάμεσά τους επικρατούν (14,25-26):

14:25 φόνος, κλοπή και δόλος, φθορά, άπιστία, τάραχος, έπιπορκία,
26 θόρυβος άγαθών, χάριτος άμνηστία, ψυχών μiasμός, γενέσεως έναλλαγή, γάμων άταξία, μοιχεία και άσέλγεια.

Οι άνομοι ευφραινόμενοι μαίνονται, προφητεύουν ψεύδη, ζουν αδίκως, επιπορκούν ταχέως, μεταλλεύονται τα δίκαια, ομνύουν κακώς και αδίκως, εν δόλω, καταφρονούν την οσιότητα (14:18-30).

Οι άνομοι στρεβλώνουν την αλήθεια, προσαγορεύουν ειρήνη τα κακά της Πρακτικής Αθεΐας (14:22) και υποδουλώνουν εαυτούς στη συμφορά ή την τυραννίδα τ.έ. στο φυσικό και το ηθικό κακό (14:21). Στη Σοφία Σολομώντος το ηθικό κακό συμπύπτει προς την ειδωλολατρεία εξ αγνοίας του αληθινού Θεού και προς την Πρακτική Αθεΐα, κατά την οποία ο άθεος, καίτοι γνωρίζει το αγαθό θέλημα του αληθινού Θεού, δρα αντιθέως κατασκευάζοντας είδωλα κατ' εικόνα του εαυτού του, επιζητώντας να εξοντώσει ηθικά και βιολογικά το δίκαιο και ευσεβή.

Οι άθεοι αντί ν' αναπέμπουν ευχαριστήριους ύμνους και δοξολογία στον αληθινό Θεό, καίουν θυμίαμα ενώπιον των ψευδοθεών που οι ίδιοι κατασκεύασαν και εμπορεύονται στον κόσμο τούτο. Την «**άγνωσία θεοῦ**» θεωρεί η Σοφία Σολομώντος ως «**ασύγγνωστο άμάρτημα**». Στην Καινή Διαθήκη, ασύγγνωστο άμάρτημα είναι η βλασφημία του Αγίου Πνεύματος. Κατά το Ματθ. 12:31εξ., «πᾶσα άμαρτία και βλασφημία άφεθήσεται τοῖς ανθρώποις, ή δέ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ άφεθήσεται. (32) και ὃς ἐάν εἴπῃ λόγον κατά τοῦ υιοῦ τοῦ ανθρώπου, άφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατά τοῦ πνεύματος τοῦ άγίου, οὐκ άφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι» (πρβλ. Μάρκ. 3:28-30 και Λουκ. 12:10). Εξ επόψεως καινοδιαθηκικής θεωρούμενη η έκφραση της Σοφίας Σολομώντος περί της ειδωλολατρείας τ.έ. της Πρακτικής Αθεΐας εντός των εθνών αλλά και εν μέσω αυτού

του λαού του Θεού, ως ασύγγνωστου αμαρτήματος, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Πρακτική Αθεΐα ταυτίζεται κατ' ουσίαν με τη βλασφημία του Αγίου Πνεύματος. Διότι ο άνθρωπος απαρνείται την πνοή ζωής και τα θεία χαρίσματα τα οποία του δώρισε ο Ζωοδότης (Γεν. 2:7εξ.) και καθιστά εαυτόν κατοικητήριο του πονηρού πνεύματος, του πνεύματος πορνείας, του πνεύματος του ψεύδους, του ακαθάρτου πνεύματος· υποτάσσει δηλαδή εαυτόν στην εξουσία του διαβόλου.

Η παράβαση των αδικών συνεπάγεται την «τῶν ἁμαρτανόντων δίκην» (14:31). Η Σοφία Σολομώντος δεν καταδικάζει μόνο την πλάνη περί τη θεογνωσία και το κακό φρόνημα περί Θεού αλλά και όλους όσοι εθελουσίως πλανήθηκαν ως «έρασταί κακῶν, δρῶντες, ποθοῦντες καὶ σεβόμενοι τὰ εἴδωλα» (15:6). Εντεύθεν και εξαγγέλλει τον τελικό κολασμό του αμαρτωλού και του αμαρτήματός του:

14:8 τό χειροποίητον δέ, ἐπικατάρατον αὐτό καὶ ὁ ποιήσας αὐτό
14,10 τόπραχθὲν σύν τῷ δράσαντι κολασθήσεται

Ο ασεβής και άνομος, ο οποίος πλάσσει και θεοποιεί τα είδωλα, «ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ», εκ του οποίου και ο ίδιος επλάσθη, συμπαρασύρει και άλλους ανθρώπους στην πλάνη, η οποία έλκει όσους γοητεύθηκαν απ' αυτήν στην αμαρτία και το θάνατο. Ένεκεν τούτου λέγεται ότι «μετ' ὀλίγον πορεύεται εἰς τὴν γῆν, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος» (15:8). Αυτό σημαίνει ότι ο κατασκευαστής και λάτρης ειδώλων, όταν του ζητηθεί, δηλαδή όταν κληθεί να λογοδοτήσει για τις πράξεις του, θα πληρώσει για τις ψυχές, τις οποίες ο ίδιος συμπάρέςυρε στην απώλεια, ενδυθείς δέρμα ιοβόλου όφεως και υποδυθείς ρόλο διαβόλου. Η Σοφία Σολομώντος απηχεί δηλαδή εν προκειμένω την έκφραση (Γεν. 9:5-6):

τὸ ὑμέτερον αἷμα τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἐκζητήσω, ἐκ χειρὸς πάντων τῶν θηρίων ἐκζητήσω αὐτὸ καὶ ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ ἐκζητήσω τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. (6) ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, ὅτι ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον.

Ἄνάλογες εκφράσεις βρίσκουμε στη λεγόμενη Αποκάλυψη Ησαΐου (Ησ. 24-27), όπου υπογραμμίζεται ότι την ημέρα εκείνη της τελικής κρίσεως δεν θα τιμωρηθεί μόνο η προσωποποιηθείσα ανομία (24:21), αλλά και οι άνομοι ένας προς έναν, διότι (Ησ. 24:5):

ἡ γῆ ἠνόμησεν διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν, διότι παρέβησαν τὸν νόμον καὶ ἥλλαξαν τὰ προστάγματα, διαθήκην αἰώνιον.

Την ημέρα εκείνη, εξ άλλου, λέγεται ότι η γη θα αποκαλύψει το πρόσωπό της (Ησ. 24:1) και το αίμα της (πρβλ. Γεν. 4:10) και «οὐ κατακαλύψει τοὺς ἀνηρημένους» (Ησ. 26:21). Όταν η Σοφία Σολομώντος χαρακτηρίζει τον ειδωλολάτρη και το είδωλο, τον

άθεο και τα προϊόντα της αθεΐας διά του όρου «επικατάρατος», τότε παραπέμπει κατ' ευθείαν α) στο Γεν. 3:14, όπου επικατάρατος είναι ο όφης διότι εξαπάτησε τους πρωτοπλάστους με συνέπεια την παράβαση της θείας εντολής (Γεν. 2:16-17) και την εκδίωξή τους από τον παράδεισο της τρυφής, β) στο Γεν. 3:17, όπου επικατάρατη είναι η γη ένεκεν των έργων των ανθρώπων, και γ) στο Γεν. 4:11, όπου επικατάρατος είναι ο Κάιν για το φόνο του αδελφού του. Με τον τρόπο αυτό η Σοφία Σολομώντος συνδέει την Ιστορία της Σωτηρίας με την Πρωτοϊστορία και παραπέμπει στην Εσχατολογία, δηλαδή στην τελική κρίση των αδίκων, οι οποίοι είναι άθεοι, όχι θεωρητικά, αλλά διότι αρνούνται εμπράκτως τον αληθινό Θεό που τους φανερώνεται με το Νόμο Του ή / και τους αποκαλύπτεται στον κόσμο, την ιστορία και εντός τους, στη συνείδησή τους, και στη θέση του τοποθετούν τα αποκυήματα της νοσηρής φαντασίας τους, τα οποία θεοποιούν, γνωρίζοντας ότι δεν είναι θεοί, και τα επιβάλλουν στους συνανθρώπους τους για να κυριαρχήσουν στον παρόντα κόσμο.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Εξ όσων ελέχθησαν συνάγεται ότι το πρόβλημα της αθεΐας προσεγγίζεται και στα δύο κείμενα, την πλατωνική *Απολογία* του Σωκράτη και το βιβλίο της Σοφίας Σολομώντος, από την προοπτική των δίκαιων και του αθέου ενώπιον του δικαιοκρίτου Θεού. Στη *Απολογία* ο δίκαιος κατηγορείται ως άθεος, στη Σοφία Σολομώντος εξηγείται ποιός είναι όντως άθεος και σε τί συνίσταται η αθεΐα του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και ο Σωκράτης μιλάει για τον Θεό σε ενικό όταν πρόκειται για την προσωπική του σχέση με το υπερφυσικό.

Η Σοφία Σολομώντος δίνει την εντύπωση ότι αποτελεί ιουδαϊκή απάντηση στον άδικο θάνατο του σοφού και δίκαιου Σωκράτη και αλλά κάθε δικαίου που καταδυναστεύεται από τους αδίκους στον κόσμο τούτο, με ειδική αναφορά στην ιουδαϊκή κατάσταση κατά την Ελληνορωμαϊκή εποχή (πρβλ. Β΄Μακκ. 6-7 και Δ΄Μακκ.). Εκφράζεται όμως με τέτοιο τρόπο ώστε οι φραστικές διατυπώσεις της να βρίσκουν εφαρμογή σε όλες τις ιστορικές εποχές και συνθήκες, εφόσον πάντοτε σε κάθε τόπο και χρόνο, οι δίκαιοι υποφέρουν κάτω από τον βάνουσο ζυγό των αδίκων και αθέων.

Βιβλιογραφία (κατ' εκλογήν)

Bullard, R.A. & Hatton, H.A., 2004, *A Handbook on the Wisdom of Solomon*, United Bible Societies, New York, N.Y.

Δάφνη, Ε.Γ./Dafni, E.G., 2001, 'Natürliche Theologie in Lichte des hebräischen und griechischen Alten Testaments', *Theologische Zeitschrift* 57(3), 295-310.

- Δάφνη, Ε.Γ./Dafni, E.G., 2015a, 'Collective guilt and selfsacrifice in Sophocles' Antigone and II & IV Maccabees. Preliminary cultural-critical remarks', *Journal for Semitics* 24(1), 198-215. <https://doi.org/10.25159/1013-8471/3444>
- Δάφνη, Ε.Γ./Dafni, E.G., 2015b, 'Genesis 2-3 and Alcibiades's speech in Plato's symposium: A cultural critical reading', *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* 71(1), Art. #2903, 6 pages. <https://doi.org/10.4102/hts.v71i1.2903>
- Δάφνη, Ε.Γ./Dafni, E.G., 2017, 'Gotteserkenntnis in Platon's *Theaitetus* und in der Septuaginta. Kulturkritische und Sprachtheologische Bemerkungen', in Eadem (ed.), *Gottesschau - Gotteserkenntnis. Studien zur Theologie der Septuaginta* 1, WUNT 387, pp. 232-269, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.
- Δάφνη, Ε.Γ., 2018, 'Αγνωσία και Γνώσις Θεοῦ. Συμβολή εἰς τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης καὶ τῆς θεολογίας τῆς Σοφίας Σολομῶντος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ β' Θεολογικοῦ παραρτήματος (Σοφζολ. 13-15), Παλαιά Διαθήκη – Μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα / *Vetus Testamentum - Septuaginta* 1, Ostrakon-Publishing, Θεσσαλονίκη.
- Δάφνη, Ε.Γ./Dafni, E.G., 2019, 'Plato's *Apology of Socrates* and *Sapientia Salomonis* on atheism', *Verbum et Ecclesia* 40 <https://verbumetecclisia.org.za/index.php/ve/article/view/2039/3947>
- Engel, H., 2011, 'Sophia Salomonos/Sapientia Salomonis/Die Weisheit Salomos', in M. Karrer & W. Kraus (eds.), *Septuaginta Deutsch. Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament, Bd II: Psalmen bis Daniel*, 2127ff., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.
- Engel, H. & Hiecke, T., 2005, 'Das Buch der Weisheit', in E. Zenger (ed.), *Stuttgarter Altes Testament*, pp. 1290-1318, Einheitsübersetzung mit Kommentar und Lexikon, Stuttgart.
- Fowler, H.N., 1966, *Plato. Plato in twelve volumes*, Vol. 1, transl. H.N. Fowler; Introduction by W.R.M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge, MA & William Heinemann Ltd., London, viewed 25 May 2019, from <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0170%3Atext%3DApol>.
- Friedländer, P., 1957, *Platon, Bd 2: Die platonischen Schriften, erste periode, 2. verbesserte und erweiterte Auflage*, pp. 143-158, De Gruyter, Berlin.
- Fuhrmann, M. (transl. & ed.), 1989, *Platon, apologie des Sokrates*, Griechisch/Deutsch, Reclam, Stuttgart.
- Gauss, H., 1954, *Philosophischer Handkommentar zu den Dialogen Platos*, vol. 1/2, pp. 23-71, Die Frühdialoge, Herbert Lang & Cie, Bern.
- Hübner, H., 1999, *Die Weisheit Salomons - Liber Sapientiae Salomonis, ATD.Apokr. 4*, pp. 153-188, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Knibb, M.A., 2009, 'Wisdom of Salomon', in A. Pietersma & B.G. Wright III (eds.), *A New English Translation of the Septuagint*, Oxford University Press, Oxford (corrections and emendations of June 2014), viewed 25 May 2019, from <https://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/>.
- Natorp, P., 1961, *Platos Ideenlehre. Eine Einführung in den Idealismus*, pp. 4-10, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt (1921), ND.
- Ritter, C., 1923, *Platon. Sein Leben, seine Schriften, seine Lehre, Bd 2*, pp. 368-384, Beck, München.
- Van Eemeren, F. & Grootendorst, R., 1992, *Argumentation, communication and fallacies: A pragma-dialectical perspective*, 208ff., Lawrence Erlbaum, Hillsday, NJ.
- Vögtle, A. & Nützel, J.M. (eds.), 2000, *Neue Jerusalemer Bibel. Einheitsübersetzung mit dem Kommentar der Jerusalemer Bibel, neu bearbeitete und erweiterte Ausgabe Deutsch, Einleitung zum Buch der Weisheit*, 918ff., Herder, Freiburg-Basel-Wien.
- Von Kutschera, F., 2002, *Platons Philosophie I, Die frühen Dialoge*, pp. 71-85, Mentis, Paderborn.
- Von Wilamowitz-Moellendorff, U., 1919, *Platon. Bd 2: Beilagen und Textkritik*, pp. 47-53, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.

Winston, D., 1979, *The wisdom of Solomon. A new translation with introduction and commentary*, AnchB 43, Doubleday & Co, New York, NY.